

Grezsa Ferenc: Németh László Tanú-korszaka

Az utóbbi másfél évtized egyik legfontosabb irodalomtörténeti eredménye a Németh László-reneszánsz. A korábbi elszórt és gátolt kezdeményezések után a legutóbbi időben irodalomtörténészek és kultúrtörténészek egész csoportja érzi a magyar kultúra kikerülhetetlen feladatának, sőt e kultúra épségét biztosító belső igényének, hogy e kiemelkedő értékű és jelentőségű életművel szembenézzon. A magyar szellemi élet alig jóvátehető csönkulása származott abból, hogy egyik legnagyobb formátumú egyéniségét fantomizálta a politikai ördögűzés kényszerében: Németh Lászlót kiiktatni a magyar kultúrából sohasem lehetett, annál nagyobb jelenség ő, de mint köztudott, a mentő, értékeit megbecsülő szándék is szakszerűtlen manipulációkra kényszerült hosszú évtizedeken keresztül: az életmű egy-egy „sterilebb” részével helyettesítette az egészet, szembeállította az ideológussal a szépíró, s ez utóbbit dicsérve jelentéktelenítette az előbbit, mintha egy életmű így lenne darabolható. Ez mindenképpen nagy szakmai és erkölcsi vétség, s különösképpen az Németh László esetében, hiszen ő éppen a kultúra egészének szervességét vallotta, s egyik legfőbb törekvése a világképteremtő összefüggések megvilágítása, felkutatása volt. A daraboló szemlélet éppen az életmű Németh László által legjelentősebbnek, legfontosabbnak tartott részét — az esszé- és tanulmányíró eredményeit — juttatta a mostohagyerek sorsára. Érthető tehát, hogy az újabb kutatások egyik vonulata — kiváltképpen Lackó Miklós és Sándor Iván munkái — az ideológus Németh Lászlóról igyekezett tárgyilagos és hiteles képet adni. De igen sok eredményt hoztak a poétikai és fogadtatástörténeti szempontú tanulmányok, s a megszapordott műelemzések is.

Az öröndetes Németh László-reneszánsz kibontakoztatásában Grezsa Ferenc kiemelkedő részt vállalt: az életmű szervességét világosan érzékelve a vizsgálat teljességére törekedett. Ez egyszerre kívánt tőle irodalomtörténészi, ideológia- és politikatörténészi, filológiai és poétikai, pszichológiai és társadalomtörténészi kompetenciát, s ő ennek az összetett feladatnak már első Németh László-könyvében — *Németh László vásárhelyi korszaka*, 1979 — megfelelt. Lehetséges, hogy első könyvét részben még szép vásárhelyi patrióta-érzése is ösztönözte, enélkül bizonyára nem a közepén kezdte volna az életmű feltárását. Aztán, munka közben úgy magával ragadta tárgya, hogy azóta Németh László életművének első számú szakértőjévé vált, kutatásainak eredményéről újabb két szintetikus-igényű korszakmonográfiában adott számot — visszafelé haladva az írói pályán (*Németh László háborús korszaka*, 1985; *Németh László Tanú-korszaka*, 1990). Emellett jelentős filológiai munkát végzett az életmű-kiadásban is. Feltehetően első könyvének elismerő visszhangja is bátorította a további kutatásokra, a teljes életmű monografikus bemutatására. Ennek a munkának legfrissebb eredménye a harmadik Németh László-könyve, melyben a *Tanú-korszak* tárgyához méltóan összetett, teljességre törő és szakszerű elemzését adja.

Meggyőzően különíti el az írói pálya mozgástörvényei és a művek elviesztetékai rokonsága alapján a *Tanú-korszakot* az életműben az 1929/30 és az 1937/38 közötti évekre. Nem korlátozza tehát gépiesen Németh László egy személyes folyóiratának megjelenési idejére, hanem mindkét irányban kitolja

valamelyest az időhatárt, mert az életmű belső törvényeiből, jellegéből egyértelművé tudja tenni ezt a korszakolást, valóban ezt diktálja a mű.

Munkájának első részében a *Tanú*-metafora jelentésváltozatait veszi számba, majd további négy nagy fejezetében a *Tanú*-korszak belső dinamikáját követve, az egyes kisebb egységeket elemzi és értékeli. Ezt az általános részre, majd kronológiai rendű fejezetekre bontó struktúrát szintén anyagának természetéből olvasta ki: a Németh László-életmű ugyanis a belső következetesség mellett a dinamikus önépítés, változtatás rendje szerint épül föl. Felülről nézve eszerint különíthetők el az életmű egyes nagy korszakai, s közelebről — különösképpen a *Tanú*-időszak esetében — a korszakon belüli kisebb egységek. A *Tanú*-korszak jellegadó vonásaiként — a korábbi statikusabb önérvényesítés után — a gyors, felfedező szenvedély dinamikájának és az összefoglaló, enciklopédikus hajlamnak az együttes működését jelöli meg, s mindkettőnek szisztematikus és szemléletes jellemzését adja. Ez a két fő alapelv aztán a korszaknak jelleget adó szervezőerőként példaszerűen áll előttünk az egész könyvben. Az előbbi a további belső szakaszolást — a szellem embere; az eszmék laboratóriuma; reform és mozgalom; vissza a szépirodalomba, a szaktudományba — is biztosítja, az utóbbi pedig gazdagon fogja egységbe a *Tanú*-periódust. Éppen e két alapelv dialektikus harmóniájának, feszült egységének a felismerése teszi izgalmassá Grezsa Ferenc könyvét: ugyanannak a nagy törekvésnek a küzdelmét látatja négy drámai „felvonáson” keresztül. Ebben a kitűnő koncepcióban szervesül az aprólékoság egységbe.

Az áttekintő fejezet biztonsággal veszi védelmébe a gondolkodó Németh Lászlót a régebbi és mai ellenvetésekkel szemben. Árnyaltan elemzi enciklopédizmusának modernségét, a reneszánsz és a felvilágosodás kori enciklopédizmustól elkülönítő vonásait. Ez azért fontos, mert midőn kimutatja, hogy Németh László nem az ismeretek halmozására, hanem aktív, összefüggéskereső gondolkodásmód modelljének a megteremtésére törekedett, egyszerre el is hárítja azt a gyakori vádat, hogy az enciklopédikus igény a huszadik században anakronisztikus.

Érdemes — mintegy mintaként — hosszabban idéznem Grezsa Ferenc egyik jellegzetes, tömör összefoglalását, mert könyvének összetett szemléletére és világos gondolatvezetésére egyaránt fényt vet: „A *Tanú* gondolatrendszerének dinamikus eleme, mintegy szervezője az »enciklopédia-tan«; vezéreszméje, világnézeti summája a »minőség forradalma«; terepe és anyaga, ahol és amiből építkezik, a gondolkodás progresszív hazai hagyománya és nyugati modernsége. Egyfelől Ady, Szabó Dezső és Babits eszmei öröksége, másfelől a korai egzisztencialista személyiségelmélet, a freudi—jungai lélektan, a kultúr- és szellemtörténet és a marxizáló szociológia újdonsága, valamint egy — szekularizált teológiaként jellemezhető — etika, melyet az élet felől Tolsztoj és Gandhi, a filozófia felől pedig Kierkegard és Scheler sugalmaz.” A rendkívül alapos, részletes egyéni vizsgálatokra épülő tömör összefoglalások minden egyes fejezetben a koncepció és az értékítélet biztonságáról tanúskodnak.

Az eszmei, gondolkodói útkeresés, örökös kísérlet belső megvilágításában természetszerűleg az önmaga legjobb irodalomtörténetésének bizonyuló Németh László Grezsa Ferenc fő útbaigazítója. Őt azonban csak az irányok megjelölésében követi, a mérlegelés, elhelyezés, minősítés mindig tárgyilagos szakmunka eredménye. Ebben hatalmas szakirodalomra is támaszkodhatott. Lenyűgöző tájékozottságról, alapos filológiai felkészültségről tanúskodik könyve: a teljes

szakirodalommal számot vet, tanulságosan szembesíti az egymásnak oly sokszor gyökeresen ellentmondó nézeteket, s mindig tárgyilagosan, higgadtan, meggyőző érveléssel bontja ki a maga határozott és egyértelmű véleményét. Álláspontja gyakran közel áll valamely korábbi — esetleg a maga idejében megrovással illetett megállapításhoz. Ez a tárgy természetéből, s Grezsa Ferenc tárgyilagos és etikus módszeréből egyaránt következik. Másrészt viszont szembevetendő, hogy elmélyült kutatásai milyen sok, s egyáltalán nem jelentéktelen ponton korrigálják vagy módosítják az eddigi szakmai köztudatot. Ezekben a korrekciót hozó eredményeiben igazolódik a teljes életműre néző szintetikus irodalomtörténeti módszer is. Korrekciói ugyanis lényegük szerint mindig egy irányba mutatnak: Németh László gazdag gyökérből táplálkozó, szerves gondolkodási modell kialakítására törő, s erre képes eredetiségét igazolják és bizonyítják. Ez a hatalmas életmű a kutatóit igen gyakran felületes ítélkezésre készítette: nem tudták áttekinteni az egész pályát, sokszor külső jelekből ítélték, a Németh László által jelzett hatásokat nem a hatás és különbözőzés dialektikájában szemlélték, hanem leegyszerűsítették. Grezsa Ferenc viszont valóban mindennek utánajárt, s így munkájának nem csak a teljességre irányuló szemlélet az újdonságértéke, hanem a szakszerű tisztázás, az új megvilágítás is. Így bontakozik ki előttünk Németh László *Tanú*-korszakának — de ezen keresztül egész gondolkodói-művészi habitusának — minden eddiginél árnyaltabb és dokumentáltan hitelesebb képe. Ez éppúgy nyilvánvaló az enciklopédizmus és a minőségszeme értelmezése, mint az egyes hatások, például az Ortega- vagy Spengler-ösztönzés korrekciós megvilágítása esetében. Bizonyítja, hogy Németh László Ortégának inkább a céljaival azonosult, nem pedig rendező elveivel és eredményeivel, Spenglerből sem lehet levezetni Németh történelmi látásmódját, hiszen Németh László az embert nem csak természetnek, hanem vállalkozásnak is tekintette, s a történelem erőivel szemben az „ellenállva alkalmazkodás” módszerét választotta. A Proust-hatást, ösztönzést viszont az eddigi értelmezéseknél jóval összetettebbnek, mélyebbnek, a gondolkodás-mód egész természetébe behatolótnak mutatja Grezsa Ferenc, s még a *Gyász* kitűnő elemzésében is kamatoztatja, egyenesen kulcsszerepet juttat neki.

A *Tanú*-korszak egyes kisebb periódusait tárgyaló fejezetek is következetesen végigvizik ezt a korrekciós szemléletet az ideológus megítélésében is. Különösen jelentős ebből a szempontból a „Reform és mozgalom” fejezet: az oly sokszor félremagyarázott, félreértett és elítélt „harmadik út” és „minőség-szocializmus” értelmének megtisztítása a gáncsokból rajta maradt sártól. Közben a harmincas évek magyar kultúrtörténetének sok-sok egyéb vitatott kérdéséről mond hasonló eredményű, filológiailag alátámasztott, határozott véleményt (a *Válasz* szerepe és megítélése; a népi-urbánus vita; az Új Szellemi Front, stb.). Grezsa Ferenc összetett érvelése azt a véleményt erősíti föl a „harmadik út”-ról, amelyik Magyarországon a legutóbbi időig tilalmas volt. Eszerint Németh László „harmadik út” és „minőség-szocializmus” koncepciója a magyar politikai gondolkodás kimagasló alkotása, mert Németh László „a hitleri nemzetiszocializmus és a sztálini személyi kultusz totalitarizmusát egyaránt szeretné elkerülni”. Azért ítélt ilyen pozitívan és ilyen határozottan Grezsa Ferenc, mert a gondolkodás erkölcsének és minőségének értékét el tudja választani a politikai realitás gyakorlati kényszerlépéseitől, s különösen az úgynevezett „baloldal” ingerült támadásaitól. Könyvében kissé mechanikusan, de fölöttébb tanulságosan ismétlődik minden egyes mű elemzése után a korabeli kritikai visszhang szemléje. Eszmetörténeti szempontból jelentős ez

az áttekintés. Amellett, hogy leleplezi a „baloldal” állandó hisztérikus ellenségeskedését, s a „jobboldal” gyakori kirohanásait Németh László ellen, ismét csak — egy új irányból, a ma is helytálló korabeli értéktanúsítások felől — rámutat Németh László vállalkozásának kivételes igényességére és előremutató jelentőségére, aktualitására is.

Mindemellett nem szabad azt gondolni, hogy Grezsa Ferenc kritikátlanul elfogult Németh László iránt. Gyakran jelzi bíráló észrevételeit, gyakran mutat rá indokolható, mégis bírálatot érdemlő elfogultságaira is. Mindezt azonban a megértés szándékával teszi, s ez azt jelenti, hogy Németh László életművét a maga belső rendje szerint vizsgálja, az utópiát utópiaként, a regényt regényként értelmezi és értékeli... A szándékot megértve sem tesz esztétikai engedményeket, a szépirodalmi művek elemzése az értéktudat hiánytalan és szigorú működését mutatja. Grezsa Ferenc könyve arra is példa, hogy a jelentős életmű elmélyült tanulmányozása magát a kutatót is gazdagítja, képességeit gazdagon kibontakoztatja. *Németh László Tanú-korszaka* nem csak Németh László pályájának, hanem a harmincas évek magyar irodalmának megértéséhez is fontos mű. (*Szépirodalmi*, 1990.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Szegedy-Maszák Mihály: Kemény Zsigmond

Hogy milyen sokat, pótolhatatlanul és jóvátehetetlenül sokat veszíthet a kultúra az irodalom háttérbe szorulásával, iskolai tananyagga zsugorításával, annak számos szemléletes bizonyítékát lehet föllelni még leginkább unalmasnak, „tudákos”-nak, „poros”-nak hitt területén, az irodalomtörténetben is. Ném csak az egykori költői, írói életrajz vonzerejére gondolunk, amely műfaj sajnálatos módon korszerűtlen hírbe keveredett — holott részben a tudományos feldolgozás egyik állomása volt, részben pompás olvasmányul is szolgált —, hanem általában is: az irodalomtörténeti vállalkozásoknak volt (van) valami pátosza, sajátos varázsa. Egy-egy talányos életmű megmentéséért, közkinccsé tételéért szinte kalandregényszerűen izgalmas küzdelmet vívtak irodalmunk, irodalomtörténet-írásunk jelesei. (Kevés érdekesebb, megrendítőbb, tanulságosabb „történetet” ismerünk például Berzsenyi utóéleténél.)

Ilyen szívós, bizonyos szakaszaiban heroikus, sőt egyenesen lélegzetelállító harc folyik több mint egy évszázada Kemény Zsigmondért. Már az 1850—60-as években jól tudták az értők, hogy nem csak korának egyik legpallérozottabb elméje, politikusa, társadalombölcseleje, hanem félelmetes lélekismerő is, aki páratlan elmeélel ítélezik nemzet, egyén, történelem, művészet dolgairól. Ugyanakkor a közönség sosem kedvelte meg, s még az őt becsülő ítések is szóvá tették regényeinek nehézkes nyelvét, kompozíciós hibáit. Korán felismerték kivételes erkölcsi, szellemi, írói értékeit, hiszen Arany is, Gyulai is legtöbbször őt tartotta a kortársi irodalomból. Az utókor